

Bastiaan Willink

TER KUILE

Een Enschedese familie en
haar textielbedrijven

1780 - 2000

TER KUILE

Colofon

Afbeelding omslag voorplat Ter Kuile-Cromhoff aan de Parkweg
Afbeeldingen omslag achterplat Vogelvluchtperspectief van Enschede in 1826 |
Beeldmerk 'Boerinnetje met bloemen' van Nico ter Kuile & Zonen, 1952 | De drie
zonen van Nico ter Kuile die fabrikant werden: Ben, Harry en Hes, jaren veertig |
De weverij van Ter Kuile Cromhoff aan de Wethouder Beversstraat, ca. 1930

Omslagontwerp Mijke Wondergem, Baarn

Ontwerp binnenwerk Eindeloos

© 2021 Bastiaan Willink, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2021 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462496996

e-ISBN 9789462497009

NUR 680

Bastiaan Willink

TER KUILE

Een Enschedese familie en
haar textielbedrijven
1780 - 2000

Inhoud

Voorwoord	9
1 DE ECONOMISCHE GEVOLGEN VAN EEN HUWELIJK	12
OOST-NEDERLAND ALS BAKERMAT VAN DE TEXTIELINDUSTRIE	13
ENSCHEDEN IN DE ACHTTIENDE EEUW	16
VAN SUCCESVOLLE BOEREN NAAR ONDERNEMENDE BURGERS	19
DE OVERGANG VAN BOMBAZIEN NAAR KATOEN ROND 1830	22
COENRAAD TER KUILE NEEMT DE ZAAK VAN ZIJN VADER OVER	23
DE ANDERE ZONEN VAN ENGBERT	27
2 VAN FABRIEKS TOT FABRIKANTEN 1850-1880	32
ENSCHEDEN VOOR EN NA DE STADSBRAND VAN 1862	33
DE ASSOCIATIES VAN NICO TER KUILE, EERST MET BENJAMIN JANNINK EN	
DAARNA MET HERMAN JURRIAN STROINK	37
E. TER KUILE & ZN EN DE OVERGANG NAAR EEN STOOMFABRIEK	44
3 DE VIER GROTE TER KUILE-FABRIEKEN, 1870-1914	46
ENSCHEDEN WORDT DE GROOTSTE STAD VAN TWENTE	47
MARKTKENNIS EN VERKOOP. DE HANDELSHUIZEN	53
DE FIRMA E. TER KUILE & ZONEN	56
PIETER TER KUILE EN DE FAMILIE CROMHOFF	60
DE ONDERNEMENDE TWEELING BENJAMIN WILLEM EN HENDRIK TER KUILE	69
NICO TER KUILE, HENDRIK JAN MORSMAN EN HET ONTSTAAN VAN DE GROTE	
FIRMA NICO TER KUILE & ZONEN	82
HET KLAARSTOMEN VAN DE ZONEN	92
NICO TER KUILE IN ZIJN PERSOONLIJKE OMGEVING	101
DE PARLEMENTAIRE ENQUÊTE VAN 1890	110
4 ECONOMISCHE EN SOCIALE STRIJD. DE EERSTE WERELDOORLOG, HET INTERBELLUM EN DE BIJNA ONOPLOSBAAR PROBLEEM, 1914-1940	114
DE TURBULENTE TIJDEN NA DE EERSTE WERELDOORLOG	115
OCTROOIEN, HANDELSMERKEN EN VERTEGENWOORDIGERS	120
NIEUWE TER KUILES OP DE HOGERE TEXTIELSCHOOL EN HAAR VOORLOPER	127
E. TER KUILE & ZONEN IN ZWAAR WEER	128
DE STILLE KRACHT VAN TER KUILE CROMHOFF	139

VOORTBOUWEN OP PIONIERS. MATTHIEU, CASPER EN GIJS TER KUILE EN DE SPINNERIJEN TUBANTIA EN EILERMARK	146
DE SUCCESVOLLE VOORTZETTING VAN NICO TER KUILE NA DE DOOD VAN DE STICHTER	152
EEN NIEUWE TER KUILE-TEXTIELFABRIEK: PLEY & TER KUILE	156
DE TER KUILE-BEDRIJVEN IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF: DE ENQUÊTES VAN 1924-1925, DE BEDRIJFSTELLING VAN 1930 EN DE STEMVERHOUDING IN DE FVE IN 1932	160
5 DE TWEEDE WERELDOORLOG EN DE KORTE PERIODE DAT ALLES BETER LEEK TE GAAN, 1940-1965	162
DE TWENTSE TEXTIELINDUSTRIE IN DE OORLOG	163
TWEE TER KUILE-FABRIKANTEN ALS SLEUTELFIGUREN IN HET VERZET:	
DE BROERS BEN JR. EN JIM TER KUILE	167
DE LAATSTE HANDELSMERKEN	170
DE LAATSTE TER KUILES OP DE HOGERE TEXTIELSCHOOL	173
EEN NIEUW BEGIN VOOR DE TWENTSE TEXTIELINDUSTRIE.	
DE TER KUILE-BEDRIJVEN, DE INHAALVRAAG EN HUN AANDEEL IN DE ENSCHEDESE TEXTIELINDUSTRIE	173
E. TER KUILE & ZOON: DE OORLOG, NIEUW LEIDERSCHAP EN WEDEROPBOUW	175
TER KUILE CROMHOFF: DE SLUITING IN DE OORLOG EN DE VOORTVARENDE HERSTART	182
DE SPINNERIJEN TUBANTIA, EKS EN EILERMARK TOT IN DE JAREN ZESTIG NICO TER KUILE IN EN NA DE OORLOG; DE OVERNAME VAN TEN HOOPEN	186
6 ONDERGANG EN EEN NIEUW BEGIN, 1965-2000	198
DE ONDERGANG VAN DE TWENTS-GELDERSE TEXTIELINDUSTRIE	199
DE LAATSTE TER KUILE-DIRECTEUR VAN E. TER KUILE & ZOON	200
TER KUILE CROMHOFF EN KOTTE BV	201
TUBANTIA, DE EKS, DE SPINNERIJFUSIES EN WELNA BV	205
NICO TER KUILE EN VÉHACÉ: DE LAATSTE LOODJES	209
EEN APARTE ONTWIKKELING: A.C. TER KUILE	214
7 DE BIJZONDERE POSITIE VAN DE TER KUILES IN ENSCHEDE	215
DE TER KUILES ALS AFHANKELIJKE FABRIEKSSTICHTERS	
EN ONAFHANKELIJKE GROOTINDUSTRIËLEN	216
MARKANTE VROUWEN	217

DE ACADEMISCHE ACHTERGROND EN BESTUURLIJKE INBRENG	
VAN DE TER KUILES	224
DE TER KUILES: LICHTPUNTEN TIJDENS DE LAATSTE TEXTIELCRISIS	226
Eindnoten	229
Appendix 1: Vindplaatsen van Ter Kuile-archieven	257
Appendix 2: Inventaris van de boedel van Engbert ter Kuile in 1808	259
Literatuurlijst	271
Index	276

Voorwoord

Enschede was de belangrijkste textielstad van Nederland. Verbazend genoeg heeft dit de geschiedschrijvers er nauwelijks toe gebracht om de geschiedenis van de bedrijven die de stad belangrijk gemaakt hebben diep en breed te onderzoeken. Er zijn wel boeken gepubliceerd over soms essentiële aspecten,¹ maar minstens even belangrijke onderwerpen – de overgang van de bombazijn- naar de katoenindustrie, de hoogtijdagen van de productie van katoenen garens en weefsels, en zelfs de overgang van de industriële naar de postindustriële samenleving – zijn niet diepgaand onderzocht en beschreven.

Ten aanzien van de geschiedenis van grote en voor Enschede zeer belangrijke bedrijven zijn er grote leemtes. We mogen blij zijn met bijvoorbeeld de boeken van Van Schelven over Van Heek & Co en Domsdorp over de KNTU, (Koninklijke Nederlandse Textiel Unie), maar het ontbreekt nog aan goede geschiedschrijving van bijvoorbeeld Scholten (ook in Almelo belangrijk) en de Ter Kuile-fabrieken. In de linkse jaren zeventig is er een eenzijdig boek over Gerhard Jannink gepubliceerd. Nadat premier Lubbers het belang van goed ondernemerschap weer op de kaart had gezet, kwamen er evenwichtiger boeken van Fischer over Spanjaard en Gelderman, en van Van Schelven over Van Heek & Co, maar op het boek over Gelderman na hadden zelfs deze boeken eigenlijk te weinig aandacht voor de werkelijke beslissers in de fabrieken, de fabrikanten. Pas heel recent kwamen deze in het centrum van de aandacht te staan, maar inmiddels is de Enschedese textielindustrie verdwenen en zijn zelfs ondernemers als de Ter Kuiles over het hoofd gezien.²

Het voor u liggende boek is een poging om drie leemtes enigszins te vullen: er worden per tijdsvak samenvattingen gegeven van algemene ontwikkelingen in de landelijke en Enschedese textielindustrie, de geschiedenis van de belangrijke textielbedrijven van de familie Ter Kuile wordt beschreven en er wordt aandacht gevraagd voor de vaak ver-guisde, maar in Enschede invloedrijke fabrikanten Ter Kuile.

Gelukkig zijn er van de vier belangrijkste Ter Kuile-fabrieken redelijk omvangrijke bedrijfsarchieven bewaard gebleven in het Historisch Centrum Overijssel in Zwolle en het stadarchief in Enschede (zie ook

Appendix 1). Hoewel ook veel verloren is gegaan en het per bedrijf verschilt wat is bewaard, is het toch mogelijk gebleken om van de vier bedrijven een bedrijfsgeschiedenis te reconstrueren.

Veel mensen, zowel uit allerlei instellingen als uit de fabrikantenfamilie zelf, hebben geholpen om het boek tot stand te brengen. Het voert te ver om iedereen hier te noemen. Ik heb een aantal personen bedankt in voetnoten voor specifieke bijdragen. Op deze plaats dank ik vooral Judith Gallandat Huet-ter Kuile, Alexander ter Kuile en Marlies Enklaar voor hun enorme inzet. Veel kleine en grotere verbeteringen zijn aan hen te danken. Bovendien is het betoog niet oeverloos geworden, wat met een breed onderwerp gemakkelijk het geval had kunnen zijn.

Ooit hebben Judiths vader Henk, zijn collega Jan bij de Ter Kuilespinnerij Tubantia, en hun verre neef Herman Piet ter Kuile me gestimuleerd om me te verdiepen in de Enschedese textielgeschiedenis. Nog vroeger was voor de familie van mijn uit Winterswijk afkomstige zangervader Carel, een verre oom Gijs ter Kuile een figuur van mythische proporties, die het familiebedrijf De Batavier in Winterswijk had gered en in dat kader het familielandgoed Gossink had gekocht. Mijn vaders broer Bram, een uitstekende textielondernemer, had van Gijs na enig soebatten een deel van het goed teruggekocht, maar het ontzag voor de Ter Kuiles bleef onaangetast. Nu was er in mijn persoon eindelijk de kans om een op goede primaire bronnen gebaseerd verslag te schrijven van hun economische prestaties in de textielindustrie.

Het grootste probleem was het bijna ontbreken van persoonlijke familie-documenten. Zelfs van langjarige firmanten/directeuren waren er soms geen portretten of foto's bewaard. Ik vond het een slecht idee om dan maar ongecontroleerde verhalen van familieleden op te nemen (bij het schrijven van een boek over mijn eigen familie ontdekte ik dat familie verhalen bijna nooit kloppen). Dit nog afgezien van het feit dat er apart in 2019 een boek met Ter Kuile-familieverhalen is verschenen. Met enige moeite is het uiteindelijk gelukt om van drie Ter Kuile-fabrikanten, Nico ter Kuile, zijn zoon Ben sr. en kleinzoon Ben jr., op grond van egodocumenten hun leven en daden uitgebreider te beschrijven. De drie behoren echter tot de belangrijkste Ter Kuile-fabrikanten en zijn in veel opzichten representatief voor de Enschedese fabrikanten van hun generatie.

Zo is het gelukt om op drie niveaus de Ter Kuile-fabrikanten in hun tijd te beschrijven. 'Algemene' paragrafen over Nederland en de algemene textielgeschiedenis worden afgewisseld met beschrijvingen van de Enschedese Ter Kuile-fabrieken, die voornamelijk op bewaarde resten administratie berusten en persoonlijke paragrafen (als ik eindelijk goed gedocumenteerde, echt persoonlijke informatie vond).

1 DE ECONOMISCHE GEVOLGEN VAN EEN HUWELIJK

OOST-NEDERLAND ALS BAKERMAT VAN DE TEXTIELINDUSTRIE

Nederland heeft zijn welvaart geografisch te danken aan de ligging op de kruispunten van belangrijke handelsroutes naar het noorden en zuidwesten over zee en het oosten en zuiden over rivieren en land. Het slaagde er bovendien in om een koloniaal rijk te stichten. Als belangrijkste schakel tussen de Europese routes en het goederenvervoer naar Nederlands-Indië kon Amsterdam uitgroeien tot een wereldstad. Ook de agrarische benutting van de veengronden in het westen, al dan niet na drooglegging van kleine meren, maakte daar de ontwikkeling van een dichtbevolkt en welvarend gebied mogelijk.

Ten oosten en ten zuiden van de door de grote rivieren doorsneden gebieden liggen zandgronden, die aanzienlijk minder vruchtbaar waren dan de ontgonnen veengebieden in West-Nederland. Er ontstonden handelssteden op de routes vanuit het westen naar het oosten en zuiden, zoals de IJsselsteden die al vroeg in het Hanzeverbond werden opgenomen, en steden als Nijmegen en Maastricht, die al tijdens de Romeinen en vroege middeleeuwen economisch bloeiden. De boeren op de zandgronden hadden het echter moeilijk om de zandgrond economisch rendabel te maken. Er ontstonden gemengde bedrijven, waarin verbouw van rogge werd aangevuld met schapen- en vlasteel. In zeer droge gebieden als Drenthe waren er zelfs bedrijven waarin de schaapskudde de hoofdrol speelde.

In Twente waren er iets meer economische mogelijkheden. De teelt van vlas langs beken en kleine rivieren vormde een goede aanvulling op het verbouwen van rogge op de hogere gronden ('essen'). In het oosten van Nederland kon zo huisnijverheid ontstaan. Het spinnen en weven van linnen uit vlas, en de verkoop van linnen weefsels in het westen (maar ook in de aangrenzende Duitse gebieden) werd een rendabele aanvulling op de meer voor lokaal gebruik geproduceerde rogge.

Omdat de Oost-Nederlandse kleine boeren zelf niet in staat waren om hun weefsels honderden kilometers verderop te verkopen, ontstond er in de stadjes en grotere dorpen een kleine minderheid van handelaren, die de stoffen aan de man bracht. Interessant is dat deze minderheid vooral bestond uit redelijk ontwikkelde leden van religieuze minderheden die tot de komst van de Bataafse Republiek in 1795 werden gediscrimineerd en hun ambities en energie alleen kwijt konden in niet-bestuurlijke activiteiten, zoals linnenhandel. Zowel de doopsgezinden als de Joden werden zo vaak veel rijker dan de boeren waar ze hun weefsels kochten om ze elders door te verkopen.